

Jag tror nästan

Talvadas var ett ord som under 1970- och 1980-talen ofta hördes inom den finska folkloristiken. Det uttalades som en självklarhet, man skulle helt enkelt veta vad som avsågs.

Talvadas är en mycket liten by vid Tana älv i Utsjoki, norra finska Lappland, på gränsen till Norge. Där bor endast fyra släkter, som fick elektricitet först på 1960-talet och en trygg vägförbindelse 1974. Invånarna försörjde sig som mångsysslare. Denna lilla by utsågs på 1960-talet till ett slags experimentområde för dåtidens yngre folklorister, såsom Lauri Honko och Juha Pentikäinen. Fram till dess hade folklorister i Finland huvudsakligen undersökt arkivmaterial, men påverkade av den brittiska och amerikanska antropologin föreslog den yngre generationen att man på motsvarande sätt skulle se på en grupp människor hemma. Fortfarande var influenserna från den "gamla" folkloristiken med dess krav på folkloren som en kulturyttring bland folk som bodde avlägset och isolerat så stark att man valde Talvadas som verkligheten inte var lättåtkomligt. Talvadas blev så den ort där den finska folkloristiken kan sägas ha reformerats, eller rentav revolutionerats. Tanken var dock att dokumentera "allt" och samla "all" folklore. Fortfarande hade man alltså kvar åsikten att folkloren var ändlig.

Pasi Enges var inte med om de stora insamlingarna, men han har haft tillgång till materialet när han skrev sin doktorsavhandling *"Minä melkein uskon." Yliluonnollinen ja sen kohtaaminen tenonsaamelaisessa uskomusperinteessä.*¹ Han har också senare kompletterat det på ort och

ställe. Hans specialområde är folkstro, som i sin tur inte på en tid innehaft någon framträdande plats i forskningen. Nu kunde han med hjälp av detta grundligt insamlade, dokumenterande material på band kombinera perspektiv så olika som den gamla genreanalysen och den moderna performansanalysen. Han fördjupade Talvadasprojektets mikroperspektiv genom att undersöka berättartraditionen om övernaturliga upplevelser inom en enda familj, nämligen familjen Rasmus. Materialet insamlades mellan åren 1967 och 2004. Medlemmarna i den stod för sextio procent av alla berättelser om erfarenheter av övernaturlighet. Enges syfte var att undersöka vilket slag av relation som fanns mellan folktron i en bygd eller i en individuell världsbild och det traditionssystem där empiriska folktroförankrade upplevelser uttrycks.

Avhandlingen är lärd på så sätt att Enges inför varje forskningsperspektiv redogör för hur dessa förändrats över tid. För den som kanske inte är så intresserad just av samisk folkstro finns det ändå mycket att hämta vad beträffar sameforskningens utveckling, folktroforskningens historia, hur man genom tiderna problematiserat det övernaturliga och hur dess begreppshistoria ser ut och sist men inte minst hur folklorister sett på begreppet tro. Så kommer författaren in på begreppet memorat, trosbegreppet per se. Tanken var väl sedan Carl Wilhelm von Sydow på 1920-talet präglade genreforskningen inom folkloristiken att olika genrer hade olika värde i relation till "tro", och att en folklorist genom att se på memoraten som berättelser om sagesmannens egna personliga upplevelser av mötet med det övernaturliga skulle kunna nå

¹ Enges, Pasi 2012. "Minä melkein uskon." Yliluonnollinen ja sen kohtaaminen tenonsaamelaisessa uskomusperinteessä. Turun yliopisto, Turku. (Turun yliopiston julkaisusarja C, 338.) 532 s. Ill.

den äkta och rätta folktron. Dessa idéer utvecklades vidare bl.a. av Honko som satte upp ett traditionspsykologiskt schema för hur den kollektiva traditionen ”matade” individens medvetande så att han tolkade sin omgivning i enlighet med den. Visste han att det bodde en övernaturlig varelse i en ria förväntade han sig att se den och tolkade sina upplevelser i enlighet med sin förutfattade mening. Detta sätt att se på memoraten ifrågasattes av Enges, som menade att en berättelse om en övernaturlig upplevelse kan ha många meningar som kullkastar detta schema samt att lyssnaren också har en tolkningsrätt som hör hemma i traditionen.

Sina resultat når Enges genom motivanalys, genreanalys, i synnerhet frågor kring relationen upplevelse–berättelse, analyser av berättandet med avseende på relationen mellan en individ och den kollektiva tradition där han hör hemma, traditionsekologiska frågeställningar där naturen, miljön och berättarsituationen anses inverka både på traditionen och berättandet, och slutligen genom att se till funktionen i berättandet, vilken leder till betydelsen och intentionen i det.

Ett avsnitt behandlar de olika samiska övernaturliga väsendena. Enges nämner spöken och döda, äpärä (mördade odöpta spädbarn), *gufihtar* (underjordiska varelser), *affrúvva* (sjöjungfru), *stállu* (ett samiskt väsen utan direkt motsvarighet) och *ovdadas* (varsel). Alla dessa påträffar han i invånarnas berättelser i Talvadas och får sin betydelse i berättelserna om mötet med dem. Enges glömmar inte heller att ta ställning till vilken inverkan den kristna, i detta fall laestadianska tron har på den folkliga traditionen, berättarnas sätt att framställa sina upplevelser och åhörarnas sätt att tolka vad de hört.

Tio erfarenhetsberättelser fick sedan utgöra Enges kärnmaterial. Dem analyserar han minutiöst med hjälp av sin metodologiska arsenal och på dem bygger han sina resultat. Att känna igen och berätta om en övernaturlig upplevelse, d.v.s. att konstruera ett memorat visar sig inte kräva att berättaren tror på det han varit med om. Han

kan skratta bort det, han kan berätta med glimten i ögat, han kan betvivla sin egen upplevelse och han kan rentav förneka den. Intressant är att inte ens ett förnekande är ett bevis för att en berättare ändå inte skulle kunna tro på det han har upplevt om forskaren beaktar också hans handlingar och beteende när han talar om sina upplevelser. Vidare kan man också ur en parodierad berättelse om ett möte med en övernaturlig varelse läsa ut något om värden och normer i en bygd, även om berättaren själv inte tror på historien, för utan att berättaren och lyssnaren känner till dem vore berättelsen ingen parodi. Relationen mellan det man berättar och den trostradition som finns är sålunda mycket sammansatt. Samma berättare kan i olika situationer förändra berättelsen om sin egen upplevelse, allt beroende på vad som behövs i en viss situation. Enligt William Labov är en fixerad form på en berättelse mindre sann än en trevande återgivning, men Enges visar att goda berättare kan konstruera välfixerade berättelser om möten med övernaturliga varelser och demonstrerar sålunda att den fixerade versionen inte ger berättelsen ett sämre värde som källa till kunskap om en människas tro. Tron framgår också genom analyser av kommentarer i anslutning till berättandet, kontextualiseringen, tolkningen, hur arten av upplevelsen beskrivs eller den auktoritet berättaren tillskriver den som haft upplevelsen. Ytterligare resultat är att traditionen i Talvadas inte var specifikt samisk, att traditionen anpassats till miljön kring Tana älv och att man kan urskilja tillståndet i den sociala omgivningen genom att analysera berättelser av denna typ.

Boken är skriven på finska, den har en engelsk sammanfattning och illustrationer av bygden och berättarna. Den ger en god överblick över folktrorforskningen genom tiderna, med berättelser om möten med övernaturliga väsen i Talvadas som exempel. Enges visar att folktro inte är enhetlig, konsistent och logisk, vilket hans avhandlings titel också antyder. På det sättet hör den hemma i dagens sätt att undersöka *vernacular religion*.

Ulrika Wolf-Knuts